

Genetika és (magyar) őstörténet: a közös kutatás kezdeténél

ELŐSZÓ

Bálint Csanád

az MTA levelező tagja, igazgató, MTA Régészeti Intézet
balint@archeo.mta.hu

Nem tudom, hogy én minek látszom a világ szemében, de én úgy látom magamat, mint egy kisgyereket, aki a tenger partján játszadozik, és azzal szórakozik, hogy néha-néha egy simább kavicsot vagy csinosabb kagylót talál a szokásosnál, míg az igazság nagy óceánja kikutatlan fekszik még előtte.
(Sir Isaac Newton)

Aki ezzel foglalkozik, illetve érdeklődéssel figyeli, mind tudja, hogy a magyar társadalomban milyen (fel)fokozott érdeklődés nyilvánul meg őstörténetünk és a honfoglalás kor kutatása iránt. Mi ennek nagyon örülünk, amint az is érthető, hogy mindenkit jóleső érzés tölt el, ha a munkáját fontosnak tartják, az iránt mások is érdeklődnek. Öröndetesnek tartjuk ezt azért is, mert rendjénvaló, hogy – miközben a magyar történettudomány különféle ágai lehetőségeikhez mérten részt vesznek a végtelen számú probléma világszerte folyó vizsgálatában – törekedjünk a tisztánlátásra a saját házunk táján is, mégpedig kutatók és érdeklődők egyaránt. Hanem az ezen munkánkról szóló első beszámolóval az Akadémián és most e folyóiratszámmal mégis kissé

aggodalommal lép(t)ünk a nyilvánosság elé. Ez a társadalmunkban élő széles és intenzív figyelem ugyanis egyeseket arra készítet, hogy megfelelő képzettség nélkül egy olyan multidiszciplináris problematika kutatásáról véleményt alkossanak, netán részt vegyenek benne, sőt: ítélkezzenek fölötte, amelyek valamennyi területét a nemzetközi tudományos világ bő évszázada igen magas szinten és egymás folyamatos ellenőrzésével műveli. Tisztában vagyunk azzal, hogy az említettek nagy része jó értelemben vett hazaszeretettel s a magánéletéből „ellopott” és erre áldozott értékes idő ráfordításával közeledik a magyar őstörténet¹ és honfoglalás kor számtalan problémájához – ezért (is) nagyon nehéz megfelelően tájékoztatni őket a tudomány állásáról

¹ Néhányan már szóvá tették, hogy ez a kutatásban – általam is – rendszeresen használt terminus valójában pontatlan: Kristó, 1980, 363. Vásáry (2005) 103–105. mutatott rá, hogy a Németh Gyula klasszikus könyve (Németh, 1930) címében – *A honfoglaló magyarság kialakulása* – szereplő ’kialakulás’ fogalom használata fejezné ki megfelelően e történeti folyamat bonyolult voltát. Mindazt, amit a kutatás ez alatt ért, lásd Zimonyi, 1994 435–439.

és főként annak módszertani követelményeiről. Abban természetesen biztosak vagyunk, hogy a *Magyar Tudomány* rendszeres olvasói pontosan fogják érteni a közléseinket, amint tudják azt is, hogy a kutatásnak minden adott pillanatban mindig megvannak a maga korlátai. Ez utóbbi a magyar etnogenezis² genetikai módszerrel történő tanulmányozása esetében azt is jelenti, hogy a most bemutatandókon túl újabb és főleg: messzebb menő következtetésekkel egyelőre nem lehet és nem is szabad előállni; az adatbázis nagyságrendbeli megnövelésére van szükség.

Az említettek tudatában, s az azok iránt érzett felelősséggel kezdem a jelen beszámolókat két bejelentéssel: a genetika segítségével sem „fejtettük meg” a magyar eredetkérdést, és az nem is „fejthető meg”. E súlyos kijelentések természetesen magyarázatot igényelnek.

A 2000-ben meghirdetett Nemzeti Kutatási és Fejlesztési Program (NKFP) keretében a Magyar Tudományos Akadémia Genetikai Intézete és Régészeti Intézete által benyújtott és közösen elnyert pályázat legfőbb célkitűzése a történeti genetika magyarországi megalapozása volt. (A humánbiológiában tett lépéseink nem előzmény nélküliek, lásd Bálint Csanád *A történeti genetika és az eredetkérdés(ek)* című cikkét e szám 1170. oldalán). Sikeres pályázatunknak köszönhetően először történt meg, hogy 10. századi emberi és állatsontokon végeztek el genetikai vizsgálatokat. A megvizsgált minták száma világviszonylatban is kiemelkedő, ti. ennyit egyetlen régészeti korszakból még sehol sem elemeztek. Továbbmegyek: akik ismerik az archaikus genetikai minták elkülönítésének nehézségeit, azok pontosan tudják értékelni, hogy az ál-

² Ez valójában egy fattyúszó (Walter Goffart): a görög ’ethnosz’ (nép) és a latin ’genesis’ (eredet) keveredéséből született.

talunk megvizsgáltak esetében igen magas arányban sikeres volt az izolálás. Az utóbbiak egy része már a Régészeti Intézetben a pályázat révén létrehozott Archaeogenetikai Laboratóriumban történt, amely a jövőben kutatásait a tér és az idő tekintetében egyaránt ki akarja terjeszteni.

Munkánk közben kiderült, hogy nemcsak a hazai társadalomban és tömegtájékoztatókban, de még a tudós társadalom egy részében is túlzott várakozás él a genetika várható történeti eredményességével kapcsolatban, mert az – úgy mond – „konkrét”, „mérhető”, azaz: most már aztán *biztosan* lehetséges(sé válik), *megfejthető* a honfoglaló magyarok eredetkérdése. (Mindeközben felfelhangzott a régi dal refrénje: „összeomlott a finnugor rokonság elmélete”). Az NKFP-program keretében végzett munkánkról az MTA székházában 2005. június 10-én tartott ülésen számoltunk be először. Ezt a beszámólót egyrészt a már említett, a tudományos közösséggel és a társadalommal szembeni alapvető kötelességünk miatt készítettük. Másrészt persze azért, hogy a kutatók között is segítsük a tisztánlátást a genetikának a magyar etnogenezis vizsgálatában feltáruló lehetőségeivel és korlátaival kapcsolatban (lásd Mende Balázs Gusztáv cikke és az alábbi saját írásom). Hiába izgalmasan újak ui., és máris nagyszerű távlatokat kínálnak az első eredmények (lásd Raskó István és munkatársainak cikkei), amint az is egészen újszerű, hogy embercsontok mellett állatsontok vizsgálatára is sor került, mégis világossá kell tenni: a genetikai adatok történeti értékelhetőségének is – amint valamennyi történeti tudományának – megvannak a maga korlátai. Amiként az nem történt meg korábban a többi tudomány révén, úgy a genetika bevonásától sem lesz – *mert nem is lehet!* – a szó szoros értelmé-

ben „megfejtve”; végérvényesen tisztázva és lezárva a magyar etnogenezis problémaköre.

A pályázat keretében egy hosszabb tanulmányt írtam, melynek egyik céljaként arra a nagyon sokféle új eredményre kívántam föl hívni a hazai kutatás figyelmét, amely a ’nép’ fogalmának és az etnogenezis nemzetközi vizsgálatában az elmúlt években született (Bálint, 2006). A magyar etnogenezis elméleti kérdéseivel foglalkoztak már a magyar tudósok (Szűcs, 1992, Róna-Tas, 1988), csak e munkáik s általában: az elméleti kérdések vizsgálata – szinte érthetetlen módon – nálunk évtizedek óta nemhogy folytatókra nem letek, hanem egyszerűen visszhang nélkül maradtak. A ’nép’ fogalom tartalmát a világban a 20. század vége óta már nem kizárólag azon szempontok szerint vizsgálják, amelyeket a történettudomány kezdeti óta egészen a 20. század közepéig begyökerezetten számításba vettek. A lényegét abban látják, amit már Hérodotosz (Kr. e. 480) és Szt. Ágoston (400 körül) megsejtett, s a világ első történetfilozófusa (Ibn Khaldūn) a 14. század végén már elemzett: nem a nyelv, népnév, hitvilág, anyagi kultúra, biológiai jegyek stb. közül az egyiknek vagy másiknak révén, hanem az összességükben ragadható meg, miközben a mindent eldöntő szerepet a tudati és társadalmi tényezők határozzák meg. Az utóbbit fejezte ki Ernest Renan közismert felkiáltása Elzász-Lotaringia elvesztésekor: „*Mi a nép? Mindennapos népszavazás*”. (Tanulságos: a szovjet kutatás ugyane fogalmat a materiális megnyilvánulásai felől közelítette meg.)

Az említett pályázat keretében készült továbbá egy áttekintés arról, hogy hol állnak ma a magyarság eredetének vizsgálatában hagyományosan illetékes tudományágak (vö. Mende, 2005, ennek régészeti fejezete magyarul: Langó, 2007). A nemzetközi kutatásban

ui. az elmúlt évtizedek folyamán a történettudományban, a finnugrisztikában és turkológiában, a régészetben és a történeti ember-tanban óriási szemléleti változások következtek be, s ezekkel itthon is szembe kell néznünk. A 18–19. században ui. a nyelvészet és a történettudomány, aztán a 20. század első felében a régészet, majd azt követően a történeti embertan bekapcsolódásával egészen a közelmúltig sok tudós gondolta, hogy a munkája – de előbb-utóbb a saját szakterülete mindenképpen – képes lesz a magyar őstörténet valamennyi fő kérdését megválaszolni. Bizonyos kritikai szellem megnyilvánulása volt azért az, hogy több szerző olykor szükségesnek érezte a cikkét ilyes formulával zárni: „a jelenleg rendelkezésre álló adatok egyelőre nem elegendők...” (Ez különösen a régészek esetében gyakori, hiszen ők azok, akik naponta szembesülnek az újabb adatok özönlésével, s azáltal a különféle elméletek olykor illékony voltával.) Csakhogy ebben – rejtetten – az a felfogás is jelen volt, hogy mintha az a bizonyos majdani „megoldás” egyedül az adatok számszerű gyarapodásának volna függvénye. A tudományos közbeszédnek egy másik, szinte messianisztikus fordulata is ezt tükrözi: „egyre közelebb kerülünk a megoldáshoz”. Valóban közeledünk, hiszen valamennyi történeti tudományban vitathatatlanul kimutatható haladás; tíz, ötven, száz évvel ezelőtt tényleg mindenről lényegesen kevesebbet tudtunk. Akkor hát lehetséges volna, hogy egyszer majd tényleg annyi adat áll a rendelkezésünkre, hogy már nem is kell tovább kutatni, és minden meg lesz oldva? A különféle természet-, műszaki és élettudományokban, valamint a matematikában számtalan kérdés esetében valóban folyamatosan születik felfedezés, és számos problémát tényleg sikerült (egy adott szinten) végérvényesen

megfejtteni. A múlt kutatásával azonban más a helyzet: bár rengeteg kérdés előbb-utóbb valóban tisztázható, minduntalan bukkannak elő újabb források (egyesekben ritkábban [például: ókortudomány, orientalisztika], másokban naponta [például: régészet, legújabb kori történelem]), amelyek az elért eredményeket relativizálják. Tudatában kell lennünk annak, hogy a mind újabb és újabb részeredményeken túl az egykorvolt történeteknek, folyamatoknak mindig is csak újabb és újabb olvasatai születhetnek. Előbb-utóbb majd itthon is hasznos lesz elgondolnunk a történeti források felhasználhatóságának fokáról, az általunk adott, illetve adható interpretációk természetéről, az egyáltalán fölállítható elméletek érvényességéről és a megismerés lehetőségének határaitól. Mindez a legkevésbé sem kell, hogy megingassa a munkánk – s általában: a tudomány – értelmébe vetett hitet. Jó lenne viszont, ha a magyar etnogenezis és honfoglalás kor iránti nagy társadalmi érdeklődés is számolna az említett körülményekkel, ami által növekednék a múlt iránti tisztelet, egyszersmind a tudomány mibenlétének és a tudósok teljesítményének reális értékelése.

IRODALOM

- Bálint Csanád (2006): Az ethnosz a kora középkorban. A kutatás lehetőségei és korlátai. *Századok*. 140. 277–346.
- Fried, Johannes (2004): *Der Schleier der Erinnerung. Grundzüge...* Beck Verlag, München
- Kristó Gyula (1980): Magyarországi írott források és a magyar őstörténet. *Magyar Tudomány*. 5. 363. Vásáry (2005) 103–105.
- Langó Péter (2007): *Amit elrejt a föld... A 10. századi magyarság anyagi kultúrájának régészeti kutatása a Kárpát-medencében*. LHarmattan, Budapest
- Mende Balázs Gusztáv (2005): Research on the Prehistory of the Hungarians: A Review. In: Mende Balázs G. (ed.): *Varia Archaeologica Hungarica*. 18.
- Németh Gyula (1930): *A honfoglaló magyarság kialakulása*. Budapest

A felsorolt diszciplínák vizsgálati tárgya közös, s mindegyikük más-más fényforrással világítja meg azt; a legtöbbé inkább hosszabb-rövidebb ideig pislákoló gyertyaéhoz, míg e legújabbé (genetika) hirtelen villanó vakuhoz hasonlítható. Csakhogy e fényforrások mindegyikének szemszögéből teljesen más látvány tárul elénk! Számolnunk kell még azzal, hogy az így nyert képek sosem egyeznek meg a vizsgálati tárggyal magával (lásd Platón barlanghasonlata, Werner Heisenberg bizonytalansági állandója); *teljes* megismerés – a források száma és jellege, az azokat létrehozó emberi memória pszichikailag és élettanilag meghatározott működése (Fried, 2004), ill. az írók *irá*-ja és *studium*-a miatt – sosem várható. Mégis, mint fentebb utaltam rá: a kritikai szemlélet nem kell, hogy szkepszist vagy épp lemondást eredményezzen; éppenséggel pótolhatatlan valamennyi tudományág hozzájárulása, s a mind újabbak bekapcsolódása; minden kutató legapróbb munkája is előbbre visz a lehetséges megismerésben.

Navigare necesse est. Kutatni is kell. (Csak tegyék is lehetővé mindazok, akiken múlik!)

Kulcsszavak: *genetika, őstörténet, etnosz*

- Róna-Tas András (1988). *Ethnogenese und Staatsgründung. Die türkische Komponente in der Ethnogenese des Ungarums*. Studien zur Ethnogenese 2. Rheinisch-Westfälische Akademie der Wissenschaften. Abhandlung 78, Opladen, 107–142.
- Szűcs Jenő (1992). *A magyar nemzeti tudat kialakulása*. Magyar Őstörténeti Könyvtár 3. Szeged–Budapest
- Vásáry István (2005): Thoughts on the Prehistory of the Hungarians. In: Mende Balázs G. (ed.): *Research on the Prehistory of the Hungarians: A Review. Varia Archaeologica Hungarica*. Vol 18. 103–114.
- Bálint Csanád (2006): Az ethnosz a kora középkorban. A kutatás lehetőségei és korlátai. *Századok*. 140. 277–346.
- Zimonyi István (1994): Magyar őstörténet. In: Kristó Gyula (főszerk.): *Korai magyar történeti lexikon*. Akadémiai, Budapest, 435–439.